

GEÇİŞ DÖNEMİNDE KAZAKİSTAN EKONOMİSİ

Anar SOMUNCUOĞLU*

Kazakhstan started to reform its economy in 1980's when Soviet economy faced with economic crises. After becoming an independent state in 1991, Kazakhstan started to move from a planned economy to a free market economy. This study examines Kazakhstan economy during this transition. At first, hard economic conditions at the beginning of independence are discussed. After that, macroeconomic policies and transitional reforms such as liberalization of prices, liberalization of foreign trade and privatization are analyzed. Special attention is given to the influence of 1998 Russian crises on the economy of Kazakhstan. At last current situation of Kazakhstan's economy and especially the negative effects of country's rich natural resource endowment are examined.

Giriş

Sosyalist ekonominin krize girdiği 1980'li yıllarda bugünkü Türk Cumhuriyetleri'nde başlayan ekonomik reformlar, Sovyet Birliği'nin yıkılmasıyla da devam etmiştir. Bu sefer sisteminin ıslahından çok, sistemi tamamen değiştirmeye yönelik olan reformlar, sosyalist piyasa ekonomisinden serbest piyasa ekonomisine geçişini amaçlamıştır. Bu geçişi gerçekleştirmeye çalışan ülkelerin ekonomilerine geçiş ekonomileri, yaşadıkları döneme ise geçiş dönemi denilmiştir. Geçiş döneminde başlıca hedefler fiyatların ve dış ticaretin serbestleştirilmesi, özelleştirme, makro ekonomik istikrarın sağlanması, piyasa kurumlarının oluşturulmasıdır. Özellikle, hammadde zengini ülkelerin geçişi başarıyla tamamlayacakları ve büyük miktarda yabancı yatırımları çekip hızla geliştirecekleri sanılmıştır.

Ancak gerçek çok daha farklıydı. Kimsenin daha önce denemediği geçiş dönemini yaşamak zorunda kalan yeni devletler, bir yandan ekonomik sorunlarla, bir yandan yeni devlet olmanın sorunlarıyla boğuşuyordu. Üstelik hammadde zenginliği hızlı gelişmeye de sebep olmadı. Bu makalede de, Orta Asya'nın hızlı reformcusu olarak tanınan ve zengin hammaddelere sahip olan Kazakistan'ın ekonomisi incelen-

* ASAM Rusya-Ukrayna Araştırmaları Masası Asistanı

Avrasya Dosyası, Kazakistan-Kırgızistan Özel, Kış 2001-2002, Cilt: 7, Sayı: 4, s. 29-49.

miş, Kazakistan'ın geçiş dönemi serüveni ve şu anda karşı karşıya kaldığı durum incelenmiştir.

Bağımsızlığın Başında Kazakistan'ın Ekonomik Yapısı

Daha önce çoğunlukla tarım ekonomisi olan Kazakistan ekonomisi Sovyet dönemi içerisinde önemli değişikliklere uğramıştır. Ülkenin ekonomik yapısı Sovyet yönetiminin sanayileşme plânlarının, buğdayda kendi kendine yeterli olma çabasının ve hammadde zenginliğinin etkisinde şekillenmiştir.

Sovyet iktidarından önce çoğunlukla göçebe olan Kazaklar, Sovyet dönemi sırasında yapılan zorunlu kolektifleştirme ile yerleşik hayata geçirilmiş, bütün mal varlıkları olan hayvanlar ellerinden alınmış, buğday ekimine zorlanmışlardır. 1930'larda yapılan kolektifleştirme sonucunda ülkede büyük bir açlık baş göstermiş, açlık sonucunda Kazakların o dönemki nüfusunun yaklaşık yarısı açlıktan kınılmıştır. 1950'li yıllarda bakir toprakları tarıma açma plânı çerçevesinde Kazakistan'da bir daha buğday ekimi yaygınlaştırma girişimi yaşanmış, bunun sonucunda daha önce tarımda hakim olan hayvancılığın yerini buğday ve diğer tahılların ekinciliği almıştır. Bu politika sonucunda Kazakistan, Sovyetler Birliği içerisinde Rusya ve Ukrayna'dan sonra üçüncü büyük buğday üreticisi ve Ukrayna ile birlikte Sovyetler Birliği'nin net buğday ihracatçısı hâline gelmiştir.

Kazakistan topraklarını hem 1930'lu hem de 1950'li yıllarda tahıl ekimine açma girişimlerinin diğer bir sonucu ise, Kazakistan jeopolitiğinin değişmesi olmuştur. 20. yüzyılın başında Özbeklerle neredeyse aynı sayıda olan Kazakların nüfusu iki kat azalınca, Kazaklar asrın başındaki nüfuslarına ancak 1975 yılında ulaşmışlardır. Kazakistan'ın güçlü ülke hâline gelmesini engelleyen bu olgunun diğer bir yanı da, Kazakistan'ın bugünkü politik durumunu da derinden etkileyen demografik yapısıdır. Özellikle "bakir toprakları tarıma açma" plânı çerçevesinde Kazakistan'a büyük bir Rus göçü yaşanmış, açlıkla kınılan Kazakların yerini Ruslar doldurmuştur. Bunun sonucunda bağımsızlığın başında 1989 sayımına göre, Kazakistan'da Kazakların toplam nüfusa oranı sadece % 39.5 iken, buna karşılık Rusların oranı % 37.7 olmuştur.¹

Kazakistan'ın hammadde zenginliği, ülkede hammadde üretiminin gelişmesini ve buna bağlı olarak ülkenin sanayileşmesini sağlamıştır.

¹ Marha Brill Olcott, "Kazakhstan: Pushing for Eurasia", Ian Bremmer ve Ray Taras (Eds.), *New States, New Politics: Building the Post-Soviet Nations*, Cambridge, Cambridge University Press, 1997, s. 549, tablo 15.3

Kazakistan Ruble Bölgesi'nde

Son derece zor ekonomik şartlarda bağımsız olan Kazakistan ekonomik alanda Rusya'nın adımlarını izlemeye devam etmiştir. Bunun sebebi, kendi para birimini ve mali kurumlarını oluşturmak için ne zamana, ne tecrübeye ne de kaynaklara sahip olan Kazakistan'ın, Rublenin geçerli olduğu para bölgesinin içinde kalmasıydı.

Kazakistan Ruble Bölgesi'nde bulunurken para ve kredi politikaları iki Merkez Bankası (Rusya Merkez Bankası ve Kazakistan Millî Bankası) tarafından yürütüldü. Rusya Merkez Bankası, Ruble Bölgesi'nin Merkez Bankası gibi işliyordu. Kazakistan Millî Bankası para arzını kontrol edemiyor, bunun yerine hükümet ve işletmelere tanıdığı kredi limitleriyle ve dolaylı olarak faiz oranlarıyla yerli talebi kontrol etmeye çalışıyordu.

Rusya ekonomisindeki bütün gelişmelerden etkilenen Kazakistan, Ruble Bölgesi'nin enflasyonu artırıcı özelliğinden çok fazla etkilendi. Bunun sebebi, Kazakistan'ın Rusya ile uzun ve şeffaf karasal sınıra sahip olması ve dış ticaretin büyük bir kısmının Rusya ile yapmasıydı. Yapılan ticaret nedeniyle, Rusya'daki yüksek fiyatlar Kazakistan'a da yansiyordu. Yine de bu fiyatlar dünya fiyatlarından daha düşüktü, böylece Kazakistan bu fiyatlardan da ucuz krediden de faydalanıyordu.

Rusya Merkez Bankası'nın Ruble Bölgesi'ndeki cumhuriyetlere verdiği teknik kredi miktarları farklıydı. Rusya'nın o dönemde izlediği dış politika neticesinde en fazla kredi verilen ülke Kazakistan oldu. Örneğin, Merkez Bankasının rakamlarına göre 15 Eylül 1992 yılı itibarıyla Kazakistan'a ayrılan kredinin tutarı 70 milyar Rubleydi. Buna en yakın kredi tutarı Beyaz Rusya'ya verilen kredi miktarıydı. (40 Milyar Ruble).⁹

Kazakistan içindeki yurtiçi kredinin artmasının diğer iki sebebi, bunlardan birincisi, Rusya Merkez Bankası'nın Rus işletmelerine kredi vererek onların Kazakistan işletmelerine yaptıkları ödemeleri finanse etmesidir. Bu uygulama doğal olarak Kazakistan'daki kredi artışının bir nedeni olmuştur. İkinci neden, Kazakistan Millî Bankası'nın kredi arttırmalarıdır. Bu krediler, düzensiz bir şekilde Rusya Merkez Bankası tarafından kabul ediliyordu. Daha fazla kredi yaratan mekanizmalar, işletmeler arası ve cumhuriyetler arası yapılan işlemlerden doğan ödeme yükümlülüklerine neden oluyordu, bu durum ödemelerdeki hantallığa yol açan köhne bankacılık sisteminden ve sonuç olarak nakit

⁹ İvan Storojev, "Rossiyskaya Politika v Blijnem Zarubejje: O Kotoroy Povestvuyut Dokumentı TsB", *Nezavisimaya Gazeta*, No.189 (360), 1 Ekim 1992

sıkıntısından dolayı daha da kötüleşiyordu. Kredi artışı bazen enflasyonun gerisinde olduğu ve Kazakistan Millî Bankası'nın para değil, sadece kredi yaratabildiği için sık sık Kazakistan'da nakit sıkıntısı yaşanıyordu.¹⁰

Bağımsızlıktan sonraki ilk fiyat reformu, Kazakistan'la beraber ortak bir para birimi kullanan Rusya böyle bir reforma gittiği için gerçekleşmiştir. 6 Ocak 1992'de fiyatların çoğu serbest bırakılmıştır. Ancak üretici fiyatları açısından enerji ürünleri, ulaşım ve iletişim fiyatları kontrol altında kalırken, tüketici fiyatları açısından ise temel gıda malları, enerji ürünleri, toplu taşıma araçlarının fiyatları gibi fiyatlar serbestleştirme kapsamına alınmamıştır. Kontrol edilmeye devam eden fiyatlar, önemli ölçülerde, 3-10 kat arttırılmıştır. Ocak 1992'de gerçekleşen tüketici fiyat endeksindeki %110'luk artışın 2/3'si bu fiyat serbestleştirilmesine atfedilebilir.¹¹

1992 yılı boyunca fiyat reformu devam etmiştir. Kömür, petrol ve petrol ürünlerinin fiyatları 6-8 kat arttırılırken, gaz ve gaz ürünlerinin fiyatları neredeyse 20 kat arttırılmıştır. Mart-Temmuz ayları arasında ulaşım hizmetleri, alkol ve süt ürünleri, şeker, tuz, sıvı yağ ve kibrit fiyatları serbest bırakılmıştır.

Kazakistan, Ruble Bölgesi'nde olduğu için, Rusya'nın "şok terapisi" kapsamında giriştiği bu fiyat reformunu izlemek zorunda kalmıştır. Daha sonra yapılan yorumlara göre, Rusya'da yapılan reform, terapiziz şok olarak nitelendirilmiştir. Fiyatlardaki ani artış, bastırılmış enflasyonu ortaya çıkarmış ve "kıtlık ekonomisinin" belirtileri olan sıraları yok etmiştir. Ancak enflasyonun reel ücretleri azaltıcı etkisinin sonucunda satın alma gücünün düşmesine paralel olarak tüketim de düşmüştür. Tüketim azalınca, üretim ve yatırım da düşmüştür. Böylece, ekonomi daha yoğun bir kriz içine sürüklenmiştir. Fiyat serbestleştirilmesi, baskı altında tutulan enflasyonu ortaya çıkararak ve enflasyonist bir ortamı yaratarak, özellikle sabit gelire bağlı olan insanları, yani işçiler, emekliler, memurları, fakirleştirmiştir. Bu kesimlerin aleyhine olmak üzere gelir yeniden dağılmıştır.

Ocak 1992'de Rusya'nın ardından fiyat serbestleştirilmesine giden Kazakistan; enerji, ulaşım, iletişim ve temel gıda mallarının fiyatlarını serbestleştirme kapsamının dışında bırakmıştır. Fakat bu yöntem, enflasyonun durdurulmasına katkıda bulunamamıştır. Serbestleştirmeden sonraki ilk yarı yılda, Rusya Merkez Bankası ve Kazakistan

¹⁰ EIU, 'Country Report: Georgia, Armenia, Azerbaijan, Kazakhstan, Central Asian Republics: 1994-1995', 82.

¹¹ M.De Broeck, P.De Masi ve V.Koen, "Inflation Dynamics in Kazakhstan", *Economics of Transition*, Cilt 1, 1997, s. 197.

Millî Bankası fiyat serbestleştirilmesinden doğan enflasyonu kontrol altına almak suretiyle görelî olarak sıkı para politikalarını izlemeye çalışmışlardır. Ocak 1992'de tüketici fiyat endeksindeki artış %110 olmuştur. İzlenen para politikaları sayesinde enflasyon kontrol altına alınmıştır: Mayıs 1992'deki tüketici fiyatlarındaki artış %15'in altındaydı. Enflasyon azalırken fiyat reformu da devam etmiş, enerji fiyatları arttırılmış, çoğu ulaşım hizmeti, alkol ve süt ürünleri, şeker, tuz gibi gıda mallarının fiyatları serbest bırakılmıştır. Fakat sıkı para politikası nedeniyle kredi miktarı azalmış ve bu nedenle işletmeler arasındaki karşılıklı olarak ödenmeyen borçlar daha da büyümüş ve üretimi olumsuz etkilemeye devam etmiştir.¹²

Problemin malî yönü açısından bakıldığında, hükümetin etkisiz kaldığını görülmektedir. Kazakistan'a Rusya'dan gelen transferler hemen kesilmemiştir. Siyasi nedenlerden dolayı Rusya bu transferleri Kazakistan'a yapmaya devam ediyor, buna rağmen bütçe açığı artıyordu.

Bütçe açığındaki artışın çeşitli nedenleri vardı. Her şeyden önce idarenin zayıflamasından dolayı devlet, vergileri toplayamamaya başlamıştır. Sovyet zamanından kalma vergi sistemine göre, vergilerin büyük bir kısmını kurumlar vergisi oluşturuyordu. Fakat işletmeler, ne işçilere, ne tedarikçilere ödeme yapabiliyordu. İşletmelerin zaten büyük ödeme borçları mevcuttu. Nakit sıkıntısını çeken işletmeler, çeşitli mekanizmaları kullanarak vergileri ödemiyordu. 1987 yılından itibaren özerkleşen işletmeler üzerinde devlet artık tam kontrole sahip değildi; ayrıca birçok işletme müdürü siyasi etkilere sahipti. Bu şekilde kurumlar vergisinin toplam vergiler içindeki payı hızla düşmeye başlamıştır.

Kamu gelirlerinin toplanamamasının bir diğer nedeni de, hızla büyüyen gölge ekonomiydi. Vergilendirilmemiş paranın hepsi kara para değildi, ama en azından griydi. Çünkü daha çok iç ve dış ticaretten kazanılan paranın büyük bir kısmının kontrol edilme ve dolayısıyla vergilendirme imkânı mevcut değildi. Buna katkıda bulunan, sayıları hızla artan küçük ve orta boy işletmelerdi. Yetersiz hukukî alt yapı ve devlet otoritesinin zayıflamasından dolayı bu sayısız küçük firmalar vergi ödemekten kaçınabiliyordu.

Yukarıda değinildiği gibi, devletin vergi toplayamamasının bir boyutu da dış ticaretle ilgiliydi. BDT ülkeleriyle olan sınırın şeffaf olması ve kaçakçılığın yüksek olması dolayısıyla, dış ticaretten doğan kazançların

¹² De Broeck ve diğerleri, "Inflation Dynamics in Kazakhstan", s. 197-198.

serbest bırakılırken, bir kısmı da dünya düzeylerine yükseltilmiştir. Nisan 1994'te ham petrol fiyatları serbest bırakılmıştır. Ayrıca 1994 yılı boyunca, petrol ürünleri, kömür, ekme ve un fiyatları da kontrol edilen mallar kapsamında çıkarılmıştır.¹⁶

Bu şekilde genel olarak Kazakistan'da fiyat serbestleştirilmesi tamamlanmıştır. 1994 yılının sonuna gelindiğinde sadece bazı fiyatlar, cumhuriyet düzeyinde kontrol altındaydı. Bunlar, elektrik, doğal gaz ve termal enerji için üretici fiyatları, gaz, elektrik ve telefon hizmetleri için tüketici fiyatlarıdır. Kiralar, yakıt, su ve yerel ulaşım hizmetleri bölgesel düzeyde kontrol edilmeye devam etmişti. Bu fiyatlar periyodik zamlara tâbiydi. Bazı durumlarda bu zam hakkı yerel yönetimler tarafından istismar edilmiştir.¹⁷ Fakat bunlar dışındaki fiyatlar serbest olarak belirleniyordu.

1994 yılında ayrıca dış ticaret serbestleştirme girişimleri de yaşanmıştır. Dış ticaret hızlı bir serbestleştirme sürecine girerken, dış ticarete uygulanan lisans ve kotalara tâbi olan mal sayısı azaltılmıştır.

Mart 1994'te Kazakistan Millî Bankası yurt içi işletmelerin ödeme borçlarının silinmesini finanse etmeye çalışmıştır. Ancak piyasaya karşılıksız kredilerin sürülmesi olumsuz sonuçlara yol açınca, ve beklenmediği gibi, hiçbir büyümeye yol açmayınca, hükümet kesin olarak sıkı makroekonomik istikrar politikalarını seçmiştir. Böylece 1994 yılının Haziran ayından itibaren Kazakistan Millî Bankası enflasyonu düşürmeyi ve millî para birimi Tenge'nin istikrarlaştırılmasını amaçlayan sıkı para politikasını izlemeye başlamıştır.

Stand-by anlaşmasıyla desteklenen 1995 yılı hükümetin ekonomik programının iki önemli hedefi mevcuttu: Temmuz ayna kadar aylık enflasyonu çok düşük tek haneli bir rakama kadar düşürülmesi ve yapısal reformların gerçekleştirilmesi.

Temmuz 1995'te Kazakistan'ın vergi sistemini basitleştiren yeni Vergi Kanunu yürürlüğe girmiştir. Bu yeni vergi kanunuyla Kazakistan'a gelen yabancı yatırımcıların büyük avantajlar sağlanmıştır. İhracatçı sektörler için girdilere yapılan harcamalardan vergi sıfırlanmıştır. Bu düzenlemeyle yabancı yatırımcılara vergilendirilen gelirlerinden üretim ve geliştirme maliyetlerini çıkarmalarına ve sermaye mallarının maliyetini düşürmelerine imkân tanınmıştır.¹⁸

¹⁶ EIU, "Country Report: Georgia, Armenia, Azerbaijan, Kazakhstan, Central Asian Republics: 2nd quarter", London, EIU, 1994, s. 38-39.

¹⁷ De Broeck ve diğerleri, "Inflation Dynamics in Kazakhstan", s. 199.

¹⁸ Kalyuzhnova, *The Kazakstani Economy...*, s. 110-112.

1995 yılında Kazakistan dış ticaret sistemini serbestleştirecek önemli adımlar atmıştır. İhracat ve ithalâta uygulanan bütün kota ve lisanslar iptal edilmiştir. Bu yıl devletin dış ticarete doğrudan katılımına son verilmiş, yani stratejik malların merkezi ihracat yapısı iptal edilmiştir. İhracatçıların kazançlarının bir kısmının devlete satma mecburiyeti kalkmıştır. Barter ticareti yasaklanmıştır.¹⁹

Kazakistan'ın 1994'ten sonra izlemeye çalıştığı para ve maliye politikaları ve yapısal reformlar, ülkenin "Orta Asya'nın hızlı reformcusu" olarak bilinmesine yol açmıştır. Serbestleştirme ve özelleştirme alanlarında reformların hızlanması da 1994 yılından sonra yaşanmıştır. Fakat bazı alanlarda Kazakistan, IMF'nin önerilerini yerine getirememiştir. Bunlar, işletmeler arası ödeme borçlarına son vermek ve iflâs kanunu çalıştırarak zarar eden işletmelerini ayakta tutmayı kesmektir. Buradaki sorunu çözmek diğer reformlardaki kadar kolay değildi.

1995 yılında gerçekleşen vergi reformuna rağmen, hükümet vergi toplayamamaya devam etmiştir. 1996 yılında toplanması plânlanan vergi gelirlerinin %78,9'u toplanamamıştır. Vergileri toplayabilmek için etkili bir mevzuat ve araçlar mevcut değildi. Mevcut yasal kovuşturmalar yolsuzluğun önünü de alabilecek güçte değildi.²⁰

1996 yılında gerçekleştirilmeye başlanan maliye reformlarıyla Kazakistan maliye sistemi önemli ölçüde değiştirilmiştir. Her şeyden önce, Milli Bankanın bütçe açıklarını otomatik olarak finanse etmesi durdurulmuştur. 1996-1997 yılları arasında para politikası, faiz oranları, Kazakistan Milli Bankası'nın çıkardığı kısa vadeli notları, yurtiçi döviz piyasasındaki işlemler dâhil olmak üzere açık piyasa işlemleri gibi araçlarla yürütülmüştür.²¹ Ancak o yıllarda bütçe açıkları esas olarak özelleştirme gelirleriyle kapatılmıştır.

Özelleştirmenin önemli bir kamu gelirleri kaynağı hâline gelmesi 1994 yılında Kazakistan, IMF ile aktif işbirliğine başladıktan sonra gerçekleşmiştir. 1995'ten beri "güven yönetimi" adı altında büyük fabrika ve tesislerin yönetim ve işletme hakkı yabancı yatırımcılara verilmeye başlanmıştır. Bu çerçevede, elektrik, enerji, metalürji, petrol ve gaz, iletişim gibi, Kazakistan'ın stratejik sektörlerinde 66 büyük çaplı işletme ya da tesislerin yönetimi yabancı yatırımcılara devredilmiştir.

¹⁹ Kaliyeva, 'Osobnosti Liberalizatsii ...', 1998, s. 146.

²⁰ Kalyuzhnova, The Kazakstani Economy, s. 110-112.

²¹ Oraz Jandosov, "Development, Prospects and Challenges of Financial System in Kazakhstan", Bişkek'te yapılan Challenges to Economies in Transition: Stabilization, Growth and Governance" Konferansında sunulan tebliğ, Washington DC, IMF, 1998, s. 4.

Yönetimi devretme sırasında yabancı yatırımcılar bazı şartlara tâbi tutulmuştur. Bunlar genellikle: işletme borçlarının ödenmesi, belirli oranda yatırımların yapılması, yeni yönetim metotlarının aşılması ve işletmelerdeki sosyal problemlerin çözülmesidir. Kontrat süresi 5-10 yıl olmakla birlikte program belirli bir süreden sonra “güven yönetiminden” özelleştirmeye geçme imkânını öngörmüştür. Bu kapsamda birçok yabancı yatırımcı hisse senetlerinin %50’sinden fazlasına sahip olmuştur. Meselâ, Almatı tütün fabrikasının hisse senetlerinin %90’ı bir yabancı yatırımcıya satılırken, kalan %10 oranında hisse senetlerinin oy hakkı yoktur ve bunlar çalışanlara aittir.²² Yabancı yatırımcılara tamamen satılan işletmeler için ise, “altın hisse” uygulaması yapılmıştır. Bu “altın hisseye” sahip olmakla devlet, önemli durumlarda veto hakkına sahip olmuştur.

Uzmanların hesaplamalarına göre, bugün Kazakistan üretim kapasitesinin % 80’i yabancı yatırımcıların elinde bulunmaktadır. Kazakistan’da yabancı yatırıma karşı takınılan bu denli liberal tavrın sebepleri, yerli finansman yokluğu ve teknik bilirkişiliğin zayıflığı olmuştur.²³

Büyük çaplı işletmelerin özelleştirilmesinde birçok aksaklık yaşanmıştır. Yönetimi devralan birçok yabancı yatırımcı, anlaşmada öngörülen şartları yerine getirmemiştir. 1997 yılı itibarıyla yapılan 44 anlaşmadan sadece 27’sinin şartları yerine getirilmiştir. Aynı zamanda anlaşma şartlarına uymama sebebiyle bozulan anlaşmalar sonucunda, şartları yerine getirmemiş yabancı yatırımcılar için herhangi bir yasal kovuşturma yapılmamıştır. Ayrıca, “güven yönetiminden” özelleştirmeye geçerken, bazı durumlarda programda öngörülen açık arttırma ya da ihâle yapılmamıştır.²⁴

1990-1995 yılları içinde Kazakistan ekonomisinin geldiği durum, diğer eski Sovyet cumhuriyetlerinininki gibi içler acısıydı. 1990-1995 yılları arasında Kazakistan’daki üretim % 39 olarak düşmüştür. Aynı yıllarda üretim düşüşü tarımda % 35 iken, sanayide % 56’ydı. Krizin yatırımlara yansımaları yine muazzamdı: 1995’te Kazakistan’daki sermaye yatırımları 1990 seviyesinin ancak üçte birini oluşturuyordu.²⁵

²² M.B.Kenjeguzin (der.), *Reformirovanniye Ekonomiki Kazahstana: Problemi i ih Reşeniye*, Almatı, Ekonomi Enstitüsü, 1997, s. 87.

²³ Leyla Muzaparova ve Yerlan Karin, “Transnatsionalniye Korporatsiyi v Kazahstane”, *Tsentralnaya Aziya i Kavkaz*, Sayı 1(7), 2000, s.101-102.

²⁴ Kenjeguzin, *Reformirovanniye Ekonomiki Kazahstana*, 1997, s. 79.

²⁵ Stanislav Zhukov, “The Economic Development of Central Asia in the 1990s”, Boris Rumer, *Central Asia and the New Global Economy* içinde, New York, M.E:Sharpe, 2000, s. 57-60.

Ruble Bölgesi'nin lâğvedilmesinden 1998 Rusya krizine kadar olan süre içindeki Kazakistan ekonomisinin durumu değerlendirilirse, buradaki dönüm noktasının 1996 yılı olduğu söylenebilir. 1996 yılında Kazakistan bağımsızlık tarihinde ilk defa büyümeye geçmiş, aynı yıl içerisinde enflasyon kontrol altına alınmaya başlanmıştır. 1996 yılında % 0.5 olarak büyüyen Kazakistan ekonomisi, 1997 yılında % 2 ile büyümeye devam etmiştir.²⁶

Ekonomideki görece iyileşmeye rağmen, halktaki fakirleşme ve gelir adaletsizliği artmaya devam etmiştir. Dünya Bankası'nın 1996 yılında yaptığı araştırmaya göre, Kazakistan nüfusunu 1/3'ü yoksulluk çizgisinin altında yaşıyordu. 1997 yılındaki resmî istatistiklere göre bu oran daha da kötüleşmiş ve % 43 olmuştur.²⁷

Her ne kadar 1995-1997 yılları Kazakistan ekonomisi açısından olumlu gelişmelerin yaşandığı yıllar olarak görünse de, gerçek çok daha farklıdır. Büyümenin IMF'nin önerileri doğrultusunda yürütülen makroekonomik politikaların sonucunda gerçekleştiği iddia edilse de, 1993-1995 yıllarında Kazakistan'ın bazı temel ihracat kalemlerinin, meselâ demirin dünya fiyatlarının artışı göz önünde bulundurulmalıdır.²⁸

Diğer taraftan, 1994-1997 yılları arasında Kazakistan'ın gerçekleştirdiği özelleştirme gelirlerinin ekonomi üzerindeki etkisi tartışılmazdır. Tenge'nin güçlenmesi, enflasyonun düşmesi, bütçe açıklarının kapatılması ve ekonominin büyümesi üzerinde esas etki eden işte bu özelleştirme gelirleridir. 1994-1997 yılları arasındaki büyümenin sektörlere ve alt sektörlere nasıl dağıldığına bakılırsa, tarımın küçülmeye devam ettiği, sanayideki büyümenin ise hammadde çıkaran alt sektörlerin sayesinde gerçekleştiği açıkça görülür.²⁹

Zhukov'un belirttiği gibi, 1996-1998 yılları arasında Kazakistan GSYİH'sının yaklaşık 21-22 milyar Dolar olduğu ve Kazakistan'ın büyük çaplı işletmelerini özelleştirme neticesinde yılda yaklaşık 1.3 milyar Dolar doğrudan yabancı yatırım çektiği ve dışarıdan gelen her bir milyar doların GSYİH'nin yaklaşık % 4-5'ine tekabül ettiği göz önünde bulundurulursa, 1994-1997 yılları arasındaki özelleştirmenin etkileri daha anlaşılır hâle gelecektir.³⁰

²⁶ Zhukov, "The Economic Development of Central Asia...", s. 58-59, Tablo 2.1.

²⁷ IMF, *Republic of Kazakhstan: Selected Issues and Statistical Appendix*, IMF Country Report No.01/20, IMF, Washington DC, 2001, s. 14.

²⁸ Eskender Trushin ve Eshref Trushin, "Basic Problems of Market Transition in Central Asia", Boris Rumer (Ed.), *Central Asia and the New Global Economy* içinde, New York, M.E.Sharpe, 2000, s. 89.

²⁹ Bkz. IMF, *Republic of Kazakhstan*, 2000, s.96-97'deki tablolar.

³⁰ Stanislav Zhukov, "Adapting to Globalization", Boris Rumer (Ed.), *Central Asia and the New Global Economy* içinde, New York, M.E.Sharpe, 2000, s. 158.

Diğer taraftan, büyüme oranı her zaman bir ülke ekonomisinin olumlu veya olumsuz yönde geliştiğinin bir göstergesi midir? 1994-1997 yılları arasında Kazakistan'ın stratejik işletmelerinin neredeyse tamamı yabancılara satılmıştır. Kazakistan'ın zenginliğini oluşturan ihracatçı sektörler yabancıların kontrolüne girmiştir. 1994-1997 yılları arasında neredeyse bütün kârlı metalürji, elektrik, enerji, petrol ve doğal gaz işletmeleri yabancıların eline geçmiş veya onların yönetimine devredilmiştir. Bakır, çinko, manganez, çelik, alüminyum, titanyum, uranyum üreten işletmeler, büyük enerji santrallerinin çoğu, kömür yatakları, bütün petrol rafinerileri ve bazı petrol üretim tesisleri yabancı şirketlerin kontrolüne geçmiştir. Bu işletmelerin şimdiki kapasitelerini sonuna kadar kullanıp, yeniden yapılanma vaatlerini gerçekleştirip gerçekleştirmeyecekleri de garantili değildir.³¹

Hızlı fiyat değişimleri ve dış ticaret serbestleştirilmesi sonucunda yerli şirketlerin çoğu iflâsın eşiğine gelmiştir. 1996 yılının sonuna gelindiğinde yerli şirketlerin yaklaşık olarak yarısı zararda çalışıyordu.³² Bu şirketleri ayakta tutan geçiş ekonomilerinin fenomeni olarak tanınan ödeme borçlarıdır. Devletin ödemediği maaş ve emekli maaşları da içeren bu ödeme borçları esas olarak işletmelerin birbirlerine ve devlete olan borçlarından ve değişik düzeylerdeki bütçelerin ödeme borçlarından oluşuyordu. 1995-1998 yılları arasında bu ödeme borçları GSYİH'nin yaklaşık olarak % 34'ünü oluşturmuştur.³³ Bu işletmelerin iflâslarını ilân etmekten kaçınan hükümet, zaman zaman karşılıklı borç sildirme operasyonlarına veya vergi affına da gitmiştir. Bu kadar çok işletmenin iflâs ettiği ilân edilirse zaten parlak olmayan üretimi etkileyeceği, büyük üretim düşüşlerinin yaşanacağı ve işsizliğin artacağı düşünülmüştür.

Gerçekleştirilen reformların sonucunda desteksiz kalan tarım sektörü, özelleştirme ve serbestleştirmeden önemli derece etkilenmiştir. Şöyle ki bir zamanlar Kazakistan'ın uzmanlaşma alanlarından birisi olan tarımın çöküşünden bahsedilebilir. Meselâ, 1995 yılında genel olarak hububat ve özel olarak buğday üretimi 1980'deki rakamın % 36'sını oluşturmuştur.³⁴ Kazak halkının geleneksel uğraşı olan hayvancılık, geçiş ekonomisinin kendine has olan şartlarından etkilenip yok olma ile karşı karşıya gelmiştir. Parasızlaşan ekonomide ödeme

³¹ Zhukov, "Adapting to Globalization", s. 155.

³² Trushin ve Trushin, "Problems of Market Transition", s.104.

³³ Stanislav Zhukov, "The Economic Development of Central Asia", Boris Rumer (Ed.), *Central Asia and the New Global Economy* içinde, New York, M.E.Sharpe, 2000, s.65-66.

³⁴ M. De Broeck ve K.Kostail, "Output Decline in Transition: The Case of Kazakhstan", *IMF Working Paper* 98/45, Washington DC, IMF, 1998, s. 42'deki tablodan hesaplanmıştır.

devalüasyonundan sonra Rus malları Kazak malları karşısında en az % 50 olarak ucuzlamıştır.³⁸ Bu durum sınai mallar için doğru olduğu gibi tarımsal mallar için de doğrudur. Rekabet edebilme gücünü kaybeden Kazakistan üreticilerinin zaten parlak olmayan durumu hızla kötüleşmiştir. Bu arada Rublenin çöküşünden sonra Kırgızistan ve Özbekistan millî paralarının değerleri aşınınca, Kazakistan'a bu cumhuriyetlerden de ucuz ithâl mal akımı başlamıştır.

Kazakistan'ın 1998 yılındaki durumunu zorlaştıran husus, birkaç on yıl içerisinde en kötü mahsulün gerçekleşmesidir. Özellikle bu husus, diğer Orta Asya ekonomileri 1998 yılında da büyümeye devam ederken, Kazakistan ekonomisinin 1998'de % 2.5 olarak küçülmesine katkıda bulunmuştur.³⁹

Diğer taraftan uluslararası piyasalarda Kazakistan'ın temel ihraç mallarının fiyatlarında bütün 1998 yılı boyunca bir iyileşme yaşanmamıştır. 1997 yılındaki Asya krizinden ve özellikle Rusya krizinden sonra dünya piyasalarında talebin düşmesi ihracatın büyümesini engellemiştir. 1997'de düşmeye başlayan petrol ve demir dışı metal fiyatları 1998 yılında da düşmüştür. 1998 yılı boyunca petrol fiyatları %40, demir dışı metaller ise %20-40 arası düşmüştür. Kazakistan ihracatının %60'ını oluşturan bu malların fiyatlarının düşmesi Kazakistan ticaret hadlerini derinden etkilemiştir. 1997 yılının son çeyreğinden 1998 yılının son çeyreğine kadar Kazakistan'ın ticaret hadlerindeki düşüş %14 olarak ölçülmüştür.⁴⁰

Aralık 1998'de Kazakistan ve Rusya, gıda malları başta olmak üzere bazı mallar konusunda aralarındaki serbest ticaretin geçici olarak kaldırılması konusunda bir anlaşma imzalamıştır. Anlaşma 11 Ocak 1999'da yürürlüğe girmiştir.⁴¹ Bu anlaşmayla beraber gıda malları başta olmak üzere bazı Rus mallarının Kazakistan'a girişi yasaklanmıştır. Bunun karşılığında Kazakistan'dan Rusya'ya tütün ve alkollü içkilerin ihracatı sınırlandırılmıştır.⁴² 10 Şubat 1999'da ise Kırgızistan ve Özbekistan mallarına %200 oranında gümrük vergisi konulmuştur.⁴³

Rusya krizi patlak verdiğinde Kazakistan'da sermaye piyasası tam oluşmadığı için ve üstelik krizden önce Kazakistan yabancı portföy yatırımlarını reddedip, ülkeye yabancı yatırım akınını durdurduğu için,

³⁸ EIU, "Country Report. Kazakhstan 1st quarter", 1999, s. 36.

³⁹ Zhukov, "The Economic Development of Central Asia...", s. 61.

⁴⁰ IMF, *Republic of Kazakhstan: Selected Issues and Statistical Appendix*, 1.

⁴¹ "Vremenniy Ograniçeniya na Vvoz...", *Panorama*, No. 2, 1999.

⁴² "Tamojennim Komitetom Kazahstana...", *Panorama*, No. 2, 1999.

⁴³ EIU, "Country Report. Kazakhstan 1st quarter", Londra, EIU, 1999, s. 37.

bu faktörler bir ölçüde krizin şiddetinden Kazakistan'ı korumuştur.⁴⁴ Bu şekilde Rusya'da olduğu gibi, en azından büyük çaplı sermaye kaçıışı yaşanmamıştır.

1998 yılında Merkez Bankası faiz oranları arttırarak Tenge'nin düşüşünü önlemeye çalışmıştır. 1998 yılında KMB refinansman oranını iki defa arttırmış, önce 18,5'ten 20,5'e, daha sonra da % 25'e yükseltmiştir.⁴⁵

Kazakistan ekonomisindeki bu kötüleşme Kazakistan'da yatırım yapan büyük yabancı şirketleri de harekete geçirmiştir. Tenge'nin bir süre kriz etkilerine dayanmasına katkıda bulunanlar IMF ve Dünya Bankası olmuştur. IMF Kazakistan'a acil olarak 217 milyonluk kredi verirken, Dünya Bankası da devlet bütçesine katkıda bulunmak amacıyla 75 milyonluk kredi vermiştir.⁴⁶

1998 krizi Kazakistan varlıklarının yabancıların ellerine geçmeye devam etmesine de vesile olmuştur. Kazakistan Hazar havzası rezervlerindeki kendi payının bir kısmını Japon Millî Petrol Şirketine ve Amerikan Phillips Petroleum şirketine devretmek zorunda kalmıştır. Böylece, büyük uluslararası şirketler 1998 kriziyle ucuz fiyattan hidrokarbon kaynaklarını satın alma imkânı bulmuştur.⁴⁷

İhracatın gittikçe azaldığı ve Tenge'nin değerini kaybettiği bir ortamında, 10 Ocak 1999'daki seçimlerden önce, kötüleşen malî durumu düzeltmek, olumsuz şartlar ve gevşek maliye politikası sonucunda aşınan Tenge'nin değerini yükseltmek amacıyla para politikası sıkılaştırılmıştır. Komşu cumhuriyetlerin tüketicilerinin de etkisiyle artan döviz sıkıntısına, büyüyen dış ticaret açığına ve Tenge'nin aşınmasına karşı bir süre direnmeye ve Tenge'yi desteklemeye çalışan hükümetin çabaları gözle görülür bir sonuca yol açmıyordu. Fakat, döviz rezervleri tehlikeli bir şekilde azalınca ve dış ticaret açığı millî gelirin %10'una yaklaşınca, Kazakistan hükümeti ve Millî Bankası 4 Nisan 1999'da Tenge'yi desteklemek için döviz piyasasına müdahaleyi kestiğini, bu şekilde "yönetilen kur sistemini" serbest kur sistemine dönüştürdüğünü açıklamıştır. Bu şekilde Tenge devalüe edilmiştir ve büyük panik ortamında Tenge'nin değeri gerçek değerinden daha da altına düşmüştür. Tenge'nin ne kadar düşeceği belli olmadığı için insanlar ne fiyata olursa olsun Dolar almıştır. Böylece devalüasyon öncesi döviz kuruna göre değer kaybı % 30 olmuştur.⁴⁸

⁴⁴ Tsalyuk, 'The Tenge is in its Sixth Year...', s. 19.

⁴⁵ IMF, *Republic of Kazakhstan: Selected Issues and Statistical Appendix*, 4.

⁴⁶ Zhukov, "Adapting to Globalization", s. 159.

⁴⁷ Oksana Reznikova, "Central Asia and the Asian-Pacific Region", ", Boris Rumer (Ed.), *Central Asia and the New Global Economy* içinde, New York, M. E. Sharpe, 2000, s.246.

⁴⁸ EIU, "Country Report. Kazakhstan 2nd Quarter", 1999, s. 12.

Hükümetin ve Milli Bankanın açıkladığı ortak paket programın tedbirleri arasında sıkı para politikasının devamı, Rusya, Kırgızistan ve Özbekistan'dan ithâl edilen mallara konan kısıtlamaların kaldırılması, bankaların rezerv bulundurma oranının indirilmesi, ihracatçıların gelirlerinin %50'sini borsada satma şartı ve sosyal hizmetlerin fiyatlarının dondurulması gibi tedbirler mevcuttu.⁴⁹

Kazakistan Ekonomisinin Bugünkü Durumu

1999 yılında Rusya krizinin olumsuz etkilerinden sıyrılmaya başlayan Kazakistan ekonomisi, büyümeye geçmiş ve % 1,9 olarak büyümüştür.⁵⁰ Krizden sonraki toparlanma giderek hızlanmış ve 2000 yılında Kazakistan % 9,6 ile 1994 yılından beri en yüksek büyüme oranını yakalamıştır. Toplam sınai üretim % 14,6 artarken, hammadde çıkarma sektöründe bu artış % 21,5, imalât sanayinde ise % 15,6 olmuştur. Yıllardır kriz içinde bulunan bazı imalât sanayinin kolları muazzam bir iyileşme göstermiştir. Meselâ makine yapımı sektöründe büyüme % 63,3 olmuştur. İthâl ikamesi programının uygulandığı gıda, tekstil ve deri sektörlerinde büyüme oranı sırasıyla % 8,9, % 19,2, % 27,8 olmuştur. Bu tabloyu bozan sadece tarım sektörü olmuştur. Hayvancılık sektörünün küçük bir büyüme göstermesine rağmen, 2000 yılının kötü mahsulünden dolayı tarım sektörü % 3,3 olarak küçülmüştür.⁵¹

Kazakistan ekonomisinin krizden bu denli hızlı çıkışının birkaç sebebi mevcuttur. Bunlardan birisi ve en önemlisi hammadde dünya fiyatlarının ve özellikle petrol fiyatlarının yüksek olmasıdır. 1998 Rusya krizinden sonra artışa geçen petrol fiyatları petrol ihraç eden ülkelerin ekonomileri üzerinde olumlu etki yaratmıştır. Diğer bir sebep ise krizin etkilerinde saklıdır. Kazakistan'ın uygulamak zorunda kaldığı Tenge devalüasyonu Kazakistan mallarının yabancı mallar karşısındaki rekabet gücünü arttırmıştır. Böylece devalüasyonun ithâl ikamesi etkileri olmuştur. Üstelik kriz dolayısıyla halkın alım gücü düşmüş, bunun sonucunda yabancı mallar karşısında ucuzlayan yerli mallar tercih edilmiştir. Bazı imalât alt sektörlerinde büyümenin sebebi ise 1998 yılında uygulamaya konan Yeni Sanayi Politikası'nın sonucu olabilir.

2001 yılında büyümeye devam eden Kazakistan ekonomisi, ön hesaplamalara göre, ilk dokuz ay içinde % 13,7 olarak büyümüştür.

⁴⁹ "Finansoviy Menedjement Vozderjivayetsya ot Prognozov Otnositelno Kursu Tenge", *Panorama*, No.14, 1999.

⁵⁰ IMF, *Republic of Kazakhstan...*, 2001, s. 4.

⁵¹ Kazakistan Millî Bankası, *Godovoy Otçot 2000*, Almatı, Kazakistan Millî Bankası, 2001, s. 5.

Sanayi sektörü % 13,5 büyürken, hammadde çıkarma sanayii alt sektörü % 17,8, imalat sanayii ise % 14,2 olarak büyümüştür. Geçen seneye göre hammadde çıkarma sektörünün büyümesinin yavaşladığı görülmektedir.⁵²

2000 yılında IMF'in desteğiyle başlanan 2000-2002 ekonomik programının amacı, serbest döviz kurunun geçerli olduğu bir ortamda dikkatli para politikasını izlemek, orta vadeli istikrarı garantilemek amacıyla kamu finansmanını konsolide etmek ve yapısal reformlara devam etmektir. Para politikasının amacı olarak enflasyonun azaltılması belirlenmiştir.⁵³

1998 krizi Kazakistan ekonomisinin petrol ve diğer doğal kaynakların ihracatına ne kadar bağımlı olduğunu açıkça ortaya koymuştur. Aynı şekilde krizden sonra hızlı toparlanma da bu olguya işaret etmektedir. Kazakistan'ın ekonomisi gittikçe tek yanlı yapıya kaymaktadır. Kazakistan ekonomisinin Sovyet zamanındaki durumu ve bugünkü durumu kıyaslanırsa, serbest piyasa ekonomisinin zorlamalarının Kazakistan ekonomisi için çok daha olumsuz sonuçlara yol açtığı görülmektedir. Her ne kadar makalenin başında Kazakistan ekonomisinin Sovyet ekonomik sistemi çerçevesinde tek yanlı uzmanlaşmaya zorlandığı belirtilse de, karşılaştırmalı üstünlükler kuramının dayattığı uzmanlaşma sonucunda Kazakistan ekonomisi çok daha tek yanlı olmuştur. Orta Asya Cumhuriyetleri arasında hızlı reformculardan olan Kazakistan'ın izlediği liberal politika üretimin çökmesini engelleyemediği gibi, Kazakistan ekonomisini giderek doğal kaynakların çıkarımına ve ihracatına dayalı bir ekonomi hâline getirmektedir.

Tablo 1. Kazakistan Üretim ve İstihdam Yapısında Değişiklik.

	Cari fiyatlarla GSYİH			İstihdam		
	1991	1995	1998	1991	1995	1998
Tarım	28,8	13,0	8,8	23	22	24
Sanayi	36,7	31,5	27,8	32	22	18
Hizmetler	34,5	55,5	63,4	45	56	58

Kaynak: Zhukov, "Economic Developments in 1990's", s.70, tablo 2.3'ten alınmıştır

⁵² Markov, Valeriy, "Ekonomika Kazahstana Demonstriruet Zavidnuyu Stabilnost", *Vremya po Grinviçu*, 20 Kasım 2001.

⁵³ IMF, "IMF Concludes Article IV Consultation with Kazakhstan", 1999, s. 2.

.....
 • **Kazakistan ekonomisinin**
 • **sanayisizleşmesiyle**
 • **birlikte sanayi**
 • **sektörünün içinde imalât**
 • **sanayinin payı azalırken,**
 • **özellikle petrol ve diğer**
 • **doğal kaynakların**
 • **çıkarmasının ağırlığı**
 • **artmıştır.**
 .....

Bağımsızlığın başından itibaren Kazakistan ekonomik yapısında önemli değişiklikler yaşanmıştır. Tarımın ve sanayinin çöküşüne bağlı olarak, tarımın ve sanayinin millî gelire katkısı azalmıştır. 1991 yılında millî gelirin % 28,8'ini oluşturan tarım sektörünün payı 1998'e gelindiğinde % 8,8'e düşmüştür. 1991 yılında sanayinin payı ise % 36,7 iken, 1998'de bu oran % 27,8'e düşmüştür. Buna karşılık olarak hizmetler sektöründe muazzam bir artış olmuştur. Bu artış kısmen sosyalist ekonomide hizmetler sektörünün sınırlandırılmış olmasından, bir kısmı da üretimin çökmesinden kaynaklanmıştır. İstihdamdaki gelişmeler hem özellikle tarım kesimindeki insanların fakirleştiğine, hem de emek verimliliğinin düşmesine işaret etmektedir.

Kazakistan ekonomisinin sanayisizleşmesiyle birlikte sanayi sektörünün içinde imalât sanayinin payı azalırken, özellikle petrol ve diğer doğal kaynakların çıkarmasının ağırlığı artmıştır.

Kazakistan ekonomisi genel olarak petrol üretim ve ihracatına bağımlı bir hâle gelmiştir. İhracatın % 78'i petrol ve doğal kaynaklardan oluşmaktadır ki toplam ihracat içinde sadece petrol ihracatının payı 1999 yılında % 35'ti. Toplam ihracat içinde hammaddelerin payının artması ve yerli sanayinin ölmesi sonucunda ihracatın sanayisizleşmesi de gerçekleşmiştir. Meselâ, 1990 yılında makine ihracatı toplam ihracatın % 8,4'ünü oluştururken, 1998'de bu oran % 2,2'ye düşmüştür.⁵⁵

Ülkenin bütçesi aşırı derecede petrol gelirlerine bağlıdır. Petrol sektörünün ekonomideki artan ağırlığına paralel olarak, Kazakistan bütçesi dünya petrol fiyatlarına gittikçe daha bağımlı hâle gelmektedir. IMF hesaplamalarına göre, eğer 2001 yılında petrol fiyatı varil başına 18 Dolar düşerse ve 2001-2005 yılları arasında ortalama olarak varil başına 16 Dolar düzeyinde seyrederse, Kazakistan'ın net kamu borcu 2005 yılında GSYİH'nın % 40'ına kadar yükselecektir.⁵⁶

IMF'in yaptığı araştırmaya göre, bugün Kazakistan'ın temel ticaret partneri ve dış piyasalarda baş rakip olan Rusya ile rekabet edebilme

⁵⁴ IMF, *Republic of Kazakhstan...*, 2001, s.32, 38.

⁵⁵ TİKA, *Kazakistan Cumhuriyeti...*, s.12; Zhukov, "Foreign Trade and Investment", s. 180.

⁵⁶ IMF, *Republic of Kazakhstan...*, 2001, s. 6, 8-9.

özelliği düşüktür. Tenge hâlen 1998 kriz öncesi Ruble karşısındaki değerinden % 20 olarak yüksektir. 1999 yılında Kazakistan malları ortalama olarak Rus mallarından % 42 olarak pahalı olmaya devam ediyordu.⁵⁷ Bu durum da Kazakistan açısından bir tehlike sinyalidir.

Sonuç

Geçiş dönemi Kazakistan açısından zorlu gelişmelerin yaşandığı, bir-biri ardından ekonomik krizleri aşmaya çalıştığı ve aslında uzayan derin bir ekonomik krizin içinden bir türlü çıkamadığı yıllar olmuştur. On yıl içerisinde sosyalist ekonomiden piyasa ekonomisine geçişini yaparak öğrenen Kazakistan, aynı yönde ilerlemeye devam etmektedir. Bu süre zarfında Kazakistan piyasa kurumlarını oluşturmuş, temel reformları gerçekleştirmiş ve kısmen piyasa ekonomisine geçmiştir. Ancak serbest piyasa ekonomisine geçişi sırasında tarımı ve imalat sanayii çöküşe sürüklenmiş, sanayisizleşme süreci yaşanmıştır. Bugün Kazakistan'ın ekonomisi gittikçe tek yanlı bir yapıya kaymakta, hammadde çıkarılmasına dayanır hâle gelmektedir. Kazakistan'ın ekonomisi petrol fiyatlarına bağımlı hâle gelmektedir.

Önümüzdeki yıllarda Kazakistan ihracatını çeşitlemeye çalışmalıdır. Bu konu ciddi bir şekilde Kazakistan'ın kamuoyunda ve bilim çevrelerinde tartışılmaktadır. İlk aşamalarda Kazakistan'ın ticaretinin çeşitlenmesi için tarımsal üretimin geliştirilmesi ve çeşitlendirilmesi gereklidir. İmalat sanayinin geliştirilmesi için atılan adımlar sonuç vermeye başlamış gibi görünmektedir.

⁵⁷ IMF, *Republic of Kazakhstan...*, 2001, s. 37-39.